

тельства Украины (в т.ч. терминологическая неопределенность, путаница, нечеткость); 2) доктринальная неопределенность относительно понимания сущности и содержания основных институтов конституционного права; 3) отсутствие у большинства специалистов по конституционному праву знаний о возможностях и потенциале статистического метода, а также практических навыков его применения.

Ключевые слова: общественные организации, статистический метод, методология.

Summary

Volkova D. E. Statistical methods in constitutional studies (based on non-governmental organizations). — Article.

Using the statistical method in the constitutional law of Ukraine is not popular. Even if the quantitative indicators are used, usually their only lead, or compared with similar figures of previous periods, without generalizations, calculated by statistical formulas. We believe that the promotion of statistical methods in the science of constitutional law preventing the following main reasons: 1) the imperfection of the constitutional law of Ukraine (including terminological uncertainty, confusion and blurred definitions); 2) uncertainty regarding the doctrinal understanding of the nature and content of the basic institutions of constitutional law; 3) the absence of most experts on constitutional law knowledge about the opportunities and potential statistical methods and practical skills of its application.

Keywords: NGO, statistical method, methodology.

УДК 340.115.001.76

Л. П. Арнаутова

О. В. СУРІЛОВ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Виникнення, сутність, функціонування та значення в житті суспільства держави і права, а також відображення їх в свідомості людей відносяться до числа найскладніших і ключових питань в юридичній науці. Теоретичне осмислення державно-правової реальності та тенденцій розвитку політико-правових процесів — об'єктивна потреба і необхідна умова наукового пізнання.

Будь-яка теорія, тобто система ідей, понять, суджень, набуває статусу науки, коли піднімається до узагальнення об'єктивних знань про процеси і явища дійсності та пропонує систему способів, прийомів (механізм) використання цих знань у суспільній практиці.

Як наука теорія держави і права активно розвинулася в ХХ ст. і визначила структуру, зміст і обсяг її викладання як навчальної дисципліни. Поєднання в рамках однієї науки і єдиного навчального курсу теорії права і теорії держави закріпилося переважно пострадянською, а раніше — радянською наукою [1, 24].

У 70-90-х рр. ХХ ст. одеську школу права змістовно збагатив доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України О. В. Сурілов. Наукова спадщина вченого відноситься в основному до радянського періоду, але значна частина проблем, що розглядалися О. В. Суріловим, не втратили своєї актуальності та значимості для сучасної юридичної науки та практики, зокрема, питання про місце і роль теорії держави і права у системі юри-

© Л. П. Арнаутова, 2012

дичних наук, про предмет та функції теорії держави і права, про єдність теорії держави і теорії права, методологію юридичної науки та ін.

Результатом дослідження цих та інших проблем став вихід фундаментального навчального посібника «Теорія держави і права» (1989), пізніше «Основи загальної теорії держави і права» (1995) — одного з перших навчальних посібників з цієї дисципліни у незалежній Україні та «Теорія держави і права» (1998).

О. В. Сурілов пропонував розглядати теорію держави і права як логічне узагальнення державно-правової практики, яка відображає закономірності розвитку державно-правових явищ як сукупність положень узагальнюючого характеру, що утворюють юридичну науку. Теорію можна визначати, вважав науковець, як систему загальних уявлень про різні явища державно-правової реальності, як результат абстрагування людського розуму, зверненого до цієї дійсності. З цього він робить висновок, що теорія держави і права складається із сукупності зведених в систему ідей, що відображають державно-правові явища [2, 9].

Найважливішою закономірністю розвитку знання про державу і право О. В. Сурілов визнавав його диференціацію та інтеграцію. При цьому один процес не виключав інший. Інтеграція знань передбачає заглиблення думки в природу явищ, а диференціація — її збагачення. Загальна теорія держави і права розвивається у двох цих напрямках [2, 11].

Також, на думку вченого, теорія держави і права перебуває в стані постійного руху. Це динамічна наука, оскільки в процесі розвитку юридичної науки модернізуються старі та утворюються нові теоретичні положення, зумовлені соціальними і гносеологічними новаціями, які змінюють уявлення про теорію, про її соціальне призначення і структуру. У співвідношенні з реальною дійсністю теорія є її ідеалізованим відображенням. Елементами теорії держави і права є абстрактні об'єкти, що відображають істотні властивості реальних державно-правових явищ і необхідні зв'язки між ними [3, 4].

Отже, за О. В. Суріловим, теорія держави і права досліджує загальні для всієї державно-правової дійсності явища, виробляє загальні для юридичної науки категорії та поняття. Внаслідок цього вона посідає особливе місце в системі юриспруденції та є окремою наукою і навчальною дисципліною. Її окремість, вказував вчений, визначається головним чином тим, що вона має свій власний предмет пізнання. Спільність об'єкта пізнання юридичних наук, вказував вчений, не виключає відокремленість предмета пізнання кожної юридичної дисципліни [3, 5].

Кожна наука має свій предмет дослідження, під яким розуміється досліджувана нею сторона об'єктивної дійсності. Іншими словами, предмет науки — це ті явища і процеси навколишнього світу, які досліджуються нею, це те, на що спрямовано наукове пізнання. У цьому сенсі предмет теорії держави і права не є винятком. Теорія держави і права має спільний із іншими юридичними науками об'єкт дослідження — державно-правову дійсність. Розмежування відбувається за предметом дослідження.

Розходження в поняттях об'єкта і предмета теорії держави і права було дискусійним в радянській юридичній науці. Ставлення до відмінності об'єкта і предмета науки з різним ступенем деталізації і послідовності знайшло відображення в юридичній літературі.

Якщо поняття «об'єкт пізнання», писав В. О. Тенненбаум, виражає об'єктивну реальність досліджуваних явищ, то поняття «предмет науки» виражає межі, в яких вивчається той або інший об'єкт [4, 7].

Свої думки з досліджуваної проблематики висловив В. С. Нерсесянц: «Об'єкт — це те, що підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні, суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Отже, наукове (теоретичне) пізнання являє собою творчий процес глибокого осягнення досліджуваного об'єкта у процесі мислення, у свідомості у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта. Ці знайдені сутнісні властивості об'єкта (у їх понятійному вираженні) і є предметом відповідної науки» [5, 58].

Про складність та актуальність визначення предмета теорії держави і права, як слушно зазначав В. В. Копейчиков, свідчить те, що у науковій та навчальній літературі відсутнє єдине, загально визнане його формулювання. Крім цього, в кожному окремому випадку зміст такого визначення багато в чому зумовлюється тим, який аспект державно-правових явищ береться за відповідну точку, визнається головним, а які їхні характеристики оцінюються як другорядні [6, 8].

У трактовці О. М. Васильєва об'єктом теорії держави і права «є вся сфера державно-правового життя суспільства, тобто державно-правова надбудова у цілому, а в якості її предмета «виступає закономірне і необхідне, загальне і суттєве у цьому об'єкті» [7, 18].

Аналіз найбільш поширених в юридичній літературі поглядів на це питання показує, що увагу дослідників у частині об'єкта і предмета теорії держави і права привертають в основному засади їх відмінностей і визначення понять.

Отже, як писав О. В. Сурілов, визначеність предмета теорії держави і права є відносною, наскільки взагалі це властиво науці [2, 29].

Теорія держави і права, на думку вченого, як і на думку багатьох його колег, є провідною дисципліною, що визначає основи інших юридичних дисциплін. Науковець вважав, що проблема місця теорії держави і права в системі юридичної науки повинна вирішуватися з позицій особливостей процесу пізнання взагалі і юридичного зокрема. А коли так, то теорія держави і права відіграє по відношенню до інших юридичних дисциплін основну роль, оскільки в цих дисциплінах проблеми, які відносяться до їхнього предмета пізнання, вирішуються з позиції сучасного стану теорії держави і права. Таким чином, вона виступає в методологічній ролі [2, 27].

О. В. Сурілов вважав, що теорія держави і права, як особлива система знань,

має властивості єдності і відособленості. Держава і право невід'ємно пов'язані один з одним. Теорія держави і права не ізольовані галузі знання, а єдина наука і навчальна дисципліна. Але залишаючись цілісною наукою, вона поділяється на дві відносно самостійні структурні частини: теорію держави і теорію права [2, 38]. Саме зазначені єдність і диференціація дозволяють вивчати державу в її правовому оформленні і юридичному закріпленні, а право — в його державному забезпеченні, гарантуванні, не заважаючи при цьому поглибленому й детальному аналізу і держави, і права.

Професором О. В. Суріловим було звернуто увагу на те, що теорія держави і права має проблемний характер. Під цим він розумів питання, що вимагають вирішення, і для вирішення яких склалися соціальні і пізнавальні передумови. Проектуючи розуміння проблемності теорії держави і права О. В. Суріловим на реалії сьогодення і співвідносячи їх із сучасними проблемами теорії держави і права, можна виділити три аспекти її прояву.

Перш за все, проблемність теорії держави і права впливає із самої природи цієї науки. Основною проблемою теорії держави і права є оволодіння фундаментальними законами руху явищ юридичного пізнання, тобто тим, що визначає динаміку цих явищ. Теорія держави і права проблемна у тому розумінні, що будь-яке теоретичне поняття стабільне лише відносно, оскільки воно змістовно змінюється в міру введення в науковий обіг нових, раніше невідомих відомостей про властивості державно-правових явищ. В залежності від накопичування спеціально-теоретичних знань змістовно збагачується предмет теорії держави і права, збільшується кількість положень, що підлягають подальшій теоретичній розробці. Таким чином, «проблеми» тут передбачаються особливостями предмета пізнання.

По-друге, однією з ключових проблем теорії держави і права, на думку О. В. Сурілова, є проблема особистості, оскільки всі юридичні процеси пов'язані з реальною людиною. Особистість формується тим соціальним мікрокліматом, в якому живе і працює. Діяльність юриста завжди нерозривно пов'язана з конкретними умовами, в яких він існує [2, 31]. Мова йде не тільки про те, що сучасний юрист має діяти в умовах індивідуалізованого суспільства і глобалізації всієї системи людських відносин. Відбуваються зміни як на рівні міжособистісних відносин, так і на рівні міждержавних і навіть наддержавних сфер нашого буття. Особистісні якості сучасної людини принципіально інші в порівнянні з тими, які були закладені в правових і державних особливостях її існування століття назад [8, 7].

По-третє, важливий аспект проблемності теорії держави і права, на думку вченого, пов'язаний з можливістю збагачення теорії практикою. Орієнтація теорії на практику надає теорії соціальний характер. Критерієм істинності будь-якої теорії є практика [2, 31].

Значну увагу О. В. Сурілов приділяв дослідженню функцій теорії держави і права. Під функціями науки, як правило, розуміють основні напрямки впливу науки на суспільство в цілому та його окремі сфери. Вчений вважав, що функції теорії держави і права виражають її сутність, зміст, соціальне, науково-пізна-

вальне та навчальне призначення. Функції теорії держави і права визначаються насамперед особливостями її предмета.

До основних функцій теорії держави і права він відносив гносеологічну функцію. В збірнику «Проблеми правознавства» за 1978 р. він писав: «У системі юридичної науки теорія держави і права відіграє роль лідера, флагмана пізнання, що визначає в цьому пізнанні місце інших політологічних і правових дисциплін, напрямки й характер їхніх взаємодій» [9, 54-61].

В сучасній юридичній науці гносеологічну функцію теорії держави і права виділяють А. Б. Венгеров [10, 15], Н. М. Крестовська [11, 17].

Серед функцій теорії держави і права О. В. Сурілов особливу увагу приділяв методологічній функції. Він вважав, що теорія держави і права в системі юридичної науки виконує методологічну функцію.

Про методологічний характер теорії держави і права в кінці 70-х років ХХ ст. писав і О. М. Васильєв [12, 19]. Йому заперечував Д. А. Керімов: «Не може бути окремої методологічної науки в системі юридичних наук» [13, 40]. Діалог на тему чи є загальна теорія держави і права методологічною наукою або наукою, що має методологічне значення, представляється несуттєвим, зауважував О. В. Сурілов та продовжував, що методологічною наукою теорію держави і права вважаємо тому, що вона має методологічне значення в системі юридичних досліджень різного рівня. Необґрунтованими він вважав також спроби протиставлення методологічного аспекту теорії держави і права її теоретичному аспекту вже хоча б тому, що методологія міститься в теорії і поза теорією немислима. Неможливо уявити собі методологічне знання поза теоретичною формою його викладення.

Неприпустимою, на думку О. В. Сурілова, є протилежна точка зору, відповідно до якої загальна теорія виступає в цілому як наука методологічна, як творчий метод наукового пізнання дійсності у всіх її проявах. Тут вчений висував два заперечення: по-перше, теорія як система знань не вичерпується методологією, вона більш широка; по-друге, при всьому багатстві свого методологічного змісту в системі юридичної науки вона не в змозі повністю взяти на себе функцію методологічного забезпечення (обслуговування). Будь-яка палузь юридичного знання має свою методологічну складову, без якої спеціальні наукові дослідження втрачали би сенс [2, 40].

Властива теорії держави і права ідеологічна функція. О. В. Сурілов вважав, що вона закономірно впливає із самої природи теоретичного мислення, результатом якого є ідея. Спираючись на певні засади, теоретичне мислення у системі юридичної науки породжує нові духовні цінності, нові ідеї, що відображають державно-правову дійсність і покликані забезпечувати правотворчу і правоохоронну практику. Ідеї, що входять до змісту теорії держави і права, відображають цілі державно-правової активності і стають засобами досягнення цих цілей. Саме ідеї є вирішальним поштовхом до критичного переосмислення державно-правових цінностей, спонукають до дій, які перетворюють цю дійсність. Цю думку можна продовжити цитатою С. С. Алексєєва, що «ідеологічна функція акумулює та приводить в систему ідеї про державу і право,

створює наукову основу для формування суспільної та індивідуальної політичної та правової культури» [14].

Дуже тісно з ідеологічною функцією пов'язана політична функція теорії держави і права. О. В. Сурілов виокремлював її із загального числа функцій. На сучасному етапі політичну функцію теорії держави і права виділяють В. В. Лазарев [15, 13], А. Б. Венгеров [10, 16], С. С. Алексєєв називає її «політико-управлінською» [14, 8], але зміст від цього не змінюється.

Теорія держави і права виконує евристичну функцію. У цій якості, на думку О. В. Сурілова, вона вже несла і продовжує вносити той внесок у науку, значення якого важко переоцінити. Реалізація цієї функції, зазначає вчений, дозволяє встановити глибокі й різнобічні поняття про природу держави і права та різних державно-правових явищ. Теорія держави і права відкриває нові закономірності, які властиві державно-правовим явищам у нових соціальних умовах. Це дозволяє виявити новий зміст у тому, що передувало сучасності і що містить прообраз майбутнього [2, 42].

На наявність даної функції в теорії держави і права вказував П. Є. Недбайло [16, 42]. Сьогодні вона визнається більшістю науковців-теоретиків.

У системі юриспруденції, зазначав О. В. Сурілов, саме теорія держави і права об'єднує всі юридичні науки в злагоджену гносеологічну систему. Системотворча функція теорії держави і права виступає як процес, обумовлений властивостями єдності і диференційованості державно-правової надбудови суспільства [2, 43].

Цю функцію також виділяв В. В. Копейчиков [6, 17].

О. В. Сурілов виокремлював практично-прикладну функцію теорії держави і права, реалізацію якої вбачав у впровадженні напрацьованих теорією держави і права положень, висновків у державно-правову практику.

Також ним була виділена комунікативна функція теорії держави і права. Вона полягала, на думку вченого, у тому, що теорія держави і права відіграє провідну роль у вирішенні проблеми взаємозв'язків між усіма юридичними науками та сприяє забезпеченню інформацією про державно-правову дійсність.

Навчальна функція, на думку О. В. Сурілова, виявляється у тому, що теорія держави і права є навчальною дисципліною, з вивчення якої починається та завершується професійна підготовка юристів, вона допомагає набутти основ, фундаментальних знань для освоєння понятійно-категоріального апарату юриспруденції, що стане підґрунтям у вивченні галузевих і прикладних юридичних дисциплін, у розумінні чинного законодавства та юридичних процедур.

З основних функцій теорії держави і права О. В. Сурілов, як більшість вчених-теоретиків, виділяв прогностичну функцію. Вона пов'язана з прогнозуванням розвитку державно-правових явищ у майбутньому шляхом висування гіпотез і припущень, які засновуються на науковому аналізі, що підтверджується практикою. Опановуючи закономірності розвитку держави і права, теорія держави і права спроможна не тільки дати пояснення їхньому минулому і правильно зорієнтуватися у сьогоденні, а й передбачити шляхи їхнього розвитку в майбутньому, вказував О. В. Сурілов [2, 47].

Отже, за О. В. Суриловим, теорія держави і права є системою знань, що знаходяться в стані розвитку та збагачення. Досліджуючи загальні та специфічні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права, вона виробляє свою систему наукових понять, визначень і принципів, у результаті чого виокремлюється як самостійна юридична наука в системі інших юридичних наук і потребує постійного критичного переосмислення на засадах та в інтересах сучасної соціальної практики.

Все це загалом відповідає сучасному баченню проблеми. Зокрема, Ю. М. Оборотов відзначає, що сучасна юриспруденція має бути готовою відповісти на виклик, пов'язаний зі змінами самої людини, її соціальним та природним буттям. Тому загальнотеоретична юриспруденція як фундаментальна галузь всієї юриспруденції повинна першою зазнавати змін, які можуть відбиватися на всій системі юридичних знань, професійних навичках юриста, правовому і державному розвитку сучасного суспільства [8, 12-13].

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2009. — 752 с.
2. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. — К. ; О. : Вища шк., 1989. — 439 с.
3. Сурилов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / О. В. Сурилов. — О. : Астропринт, 1998. — 224 с.
4. Тенненбаум В. О. Введение в общую теорию государства / В. О. Тенненбаум — Саратов : Саратов. ун-т, 1976. — 112 с.
5. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. — М., 1997.
6. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. — К. : Юрінком, 1997. — 320 с.
7. Теория государства и права : учебник / под ред. А. М. Васильева. — М. : Юрид. лит., 1983. — 416 с.
8. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. — О. : Фенікс, 2011. — 436 с.
9. Сурилов А. В. О гносеологической функции общей теории государства и права // Проблемы правоведения : респ. межвед. науч. сб. / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, КГУ им. Т. Г. Шевченко. — К., 1978. — Вып. 37. — С. 54-61.
10. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. — М. : Юриспруденция, 2000. — 376 с.
11. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс : навч. посіб. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. — Х. : Одиссей, 2007. — 432 с.
12. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев — М. : Юрид. лит., 1976. — 264 с.
13. Керимов Д. А. Общая теория государства и права. Предмет, структура, функция / Д. А. Керимов — М. : Юрид. лит., 1977. — 133 с.
14. Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. — М., 2000.
15. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. — М. : Право и Закон, 1996. — 472 с.
16. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права / П. Е. Недбайло. — К. : Вища шк., 1971.

Анотація

Арнаутова Л. П. О. В. Сурилов про призначення та функції теорії держави та права. — Стаття.

У статті розглянуто погляди О. В. Сурилова, які не втратили своєї актуальності та значимості для сучасної юридичної науки та практики, зокрема, питання про місце і роль теорії держави

і права у системі юридичних наук, про предмет та функції теорії держави і права, про єдність теорії держави і теорії права.

Ключові слова: одеська школа права, О. В. Сурилов, предмет теорії держави і права, функції теорії держави і права, проблеми теорії держави і права.

Аннотация

Арнаутова Л. П. А. В. Сурилов о назначении и функциях теории государства и права. — Статья.

В статье рассмотрены взгляды А. В. Сурилова, которые не потеряли своей актуальности и значимости для современной юридической науки и практики, в частности, вопрос о месте и роли теории государства и права в системе юридических наук, о предмете и функции теории государства и права, о единстве теории государства и теории права.

Ключевые слова: одесская школа права, А. В. Сурилова, предмет теории государства и права, функции теории государства и права, проблемы теории государства и права.

Summary

Arnaudova L. P. O. V. Surilov for purpose and functions of the theory of state and law (legal philosophy). — Article.

The article describes the views of Oleksiy V. Surilov, in particular, under the place and the role of theory of law in the system of law, the subject and the function of the theory of law, the unity of the theory of state and law theory.

Keywords: Odessa School of Law, Oleksiy V. Surilov, the subject of the theory of state and law, the functions of the theory of state and law, the problems of the theory of state and law.

УДК 340.11:(007+351.746.2)

И. В. Антошина

ВЗАИМОСВЯЗЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ И ОХРАНИТЕЛЬНОЙ ФУНКЦИЙ ПРАВА

Актуальность темы определяется основоположным значением охранительной функции права для развития гражданского общества и правового государства, в котором информационный обмен является предпосылкой к осуществлению охраны самых ценных для социума отношений.

В современном государстве политика не только базируется на широком и бесплатном доступе к правовой информации, защитном типе реализации охранительной функции права, но и культивирует в обществе солидарность с правом. Не имея надлежащего доступа к правовой информации, невозможно обеспечить эффективную реализацию охранительной функции, и таким образом, поддерживать институты государственной власти, формировать солидарность в деле охраны правопорядка, прав и свобод человека [1, 95].

Содержание, а также формы реализации охранительной функции права в соответствии с историческими фактами тесно связаны со свойствами права и институтами государства [2, 15]. Именно на государство возлагается культивирование способов, методов и приемов охраны общественных отношений с помо-